

УДК 321:355

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.59.34>

ВИЗНАЧЕННЯ «ПОЛІТИЗАЦІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ» ТА ВПЛИВ КОНТИНГЕНТНОСТІ НА ЙОГО РОЗУМІННЯ

Андрій Кохановський

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
кафедра політології і міжнародних відносин,
вул. Івана Банки, 3, 36000, м. Полтава, Україна*

У статті аналізується явище політизації збройних сил крізь призму концепції контингентності як інструменту осмислення сучасних політичних процесів. Пропонується альтернативне бачення, згідно з яким політизація збройних сил є контингентним – тобто історично, соціально та контекстуально зумовленим – процесом. Вона не є фіксованим або аномальним станом, а виникає тоді, коли військові структури перетинають «порог політичного» через суспільну увагу, конфлікти, політичні рішення або екстраординарні події.

У межах теоретичного аналізу розкривається поняття контингентності як ключової характеристики політики у фазі рефлексивної модерності. Політизація збройних сил, таким чином, постає як результат взаємодії багатьох факторів: внутрішньополітичних рішень, суспільних рухів, інформаційного поля, зовнішніх загроз тощо.

У статті розкриті причини політизації збройних сил: внутрішні рішення держави, що спрямовані на контроль над армією (наприклад, призначення лояльного керівництва); зовнішній суспільний та медійний тиск, що політизує військову тематику (зокрема, через скандали, корупційні розслідування чи протестні рухи); зовнішні загрози або війни, які підвищують значущість збройних сил у політичному порядку денному.

Особливу увагу приділено тому, як парадигма контингентності дозволяє подолати одновимірне уявлення про збройні сили як або політизовану, або аполітичну інституцію. Натомість пропонується бачення множинності процесів політизації та деполітизації, які можуть відбуватися одночасно й суперечливо. Так, держава може прагнути зберегти нейтралітет збройних сил, але суспільство або опозиція, навпаки, прагне активно її політизувати. Як результат, збройні сили виступають не лише як об'єкт, а й як суб'єкт політичного процесу, зокрема в умовах війни, кризи чи трансформаційного періоду.

Контингентний підхід дозволяє також уточнити оцінку політизації, яка не завжди має негативну конотацію, як у класичних теоріях цивільно-військових відносин. У певних ситуаціях політична активність або залученість збройних сил може бути необхідною або навіть легітимною. Водночас надмірна партійність, втручання у виборчий процес або використання війська для політичних репресій залишаються серйозною загрозою демократичному устрою. У такому розумінні політизація збройних сил є складним, багатоаспектним процесом, який вимагає контекстуального аналізу, а не лише нормативних засуджень.

У підсумку, стаття пропонує розглядати політизацію збройних сил не як відхилення від демократичної норми, а як складову частину політичного життя, що потребує аналізу з урахуванням конкретних обставин, часу, суспільної чутливості й гібридного характеру сучасної війни. Такий підхід дозволяє переосмислити усталені уявлення та адаптувати наукові концепції до нових реалій політичного процесу.

Ключові слова: збройні сили, політизація збройних сил, контингентність, цивільно-військові відносини.

Актуальність розгляду питання політизації збройних сил сьогодні зумовлена низкою складних і динамічних процесів, які характеризують сучасну політичну реальність як на глобальному, так і на національному рівнях. В умовах посилення геополітичних конфліктів, гібридних загроз, інформаційних війн та нестабільності внутрішніх політичних систем, проблема політизації армії набуває особливої значущості та потребує глибокого наукового аналізу.

Передусім актуальність цього питання визначається тим, що збройні сили є ключовою державною інституцією, яка забезпечує національну безпеку, територіальну цілісність та обороноздатність держави. Їхня здатність ефективно виконувати окреслені завдання значною мірою залежить від професійності, автономності та аполітичності. Надмірна політизація ж військових структур може спричинити серйозні ризики, зокрема зниження бойової готовності, втрату професійних якостей військових командирів і солдатів, внутрішні конфлікти та загальну нестабільність у суспільстві. В умовах збройних конфліктів або серйозних політичних криз такі ризики набувають критичного значення, створюючи безпосередню загрозу національній безпеці та державному суверенітету.

Політизація збройних сил зазвичай означає залучення військових до політичних процесів або використання збройних сил у політичних цілях. Традиційно це вважається небажаним явищем у демократичних суспільствах, адже ідеал – аполітичні, професійні збройні сили під цивільним контролем. «У демократичних правових державах функціонування армії та взаємодія структури з політикою ґрунтуються на таких характеристиках, як відокремленість армії від внутрішньополітичної боротьби; підпорядкування структури цивільній владі; функціонування ефективної системи демократичного цивільного контролю; обмеженість військової могутності правовими механізмами, демократичними процедурами, Конституцією, міжнародними правовими зобов'язаннями та актами; зосередженість збройних сил винятково на обороні країни, захисті її територіальної цілісності й недоторканості та гарантуванні стабільності й безпеки» [1, с. 211].

Політизація може проявлятися, коли військове командування починає відкрито підтримувати певні політичні партії чи лідерів політичної еліти, коли призначення на високі посади відбуваються за політичною лояльністю, або коли збройні сили використовують як інструмент внутрішньої політики (наприклад, придушення опозиції). У традиційному підході «політизація армії» часто розглядається як статичний стан або односторонній процес, як-от: держава нав'язує військовим політичну роль, або навпаки військові узурпують владу. Відповідно, подібні ситуації сприймаються негативно, бо порушується межа між військовою сферою та політичною владою, між військовим і цивільним станом.

Урахування контингентності дозволяє сформулювати новий погляд на політизацію збройних сил. «В аспекті проблеми детермінізму контингентною є подія, яка пов'язана з певною причиною (не є цілком індетермінованою, випадковою), але водночас, не є, також, необхідним наслідком названої причини (не є детермінованим причиною в сенсі необхідності). Контингентність як спосіб причинної обумовленості означає нероздільність, нерозривність двох моментів: можливості (щодо речі, події, стану, ситуації, системи, процесу і тощо) бути іншим і неможливості бути будь-яким, яким завгодно» [2]. В свою чергу, на думку Ю. Шейка «...контингентність у політиці означає сферу того, що «могло б бути інакше» – тобто політика постає як простір невизначеності й можливостей, де жодне рішення не є наперед детермінованим [3]. Науковець виділяє три базові розуміння політики в модерну: політика як управління, як протистояння (конфлікт) та політика як контингентність. Саме в фазі «рефлексивної модернізації» (пізній Модерн) концепція контингентності виходить на передній план, підкреслюючи, що «...тепер усе повинно вирішуватися і все може вирішуватися...» [3].

Згідно зі К. Шміттом [4], не існує фіксованої «предметної сфери» політичного – будь-яке питання може стати політичним, якщо перейде певний поріг актуальності. Іншими словами, межа між політичним і неpolітичним – рухома і контекстуальна. Отже, «політичне» проявляється через два протилежні процеси – політизацію та деполітизацію, які постійно змагаються між собою в різних сферах: економіці, безпеці, культурі, приватному житті тощо.

У модерну державу ХХ ст. відбувалася всеохоплююча політизація, коли майже не залишилося питань поза державним регулюванням. М. Фуко [за Ю. Шейко] описував цей процес як проникнення влади навіть у приватні й інтимні сфери (здоров'я, освіту, сексуальність тощо), які держава брала під контроль. Це типовий приклад політики як управління: держава політизувала різні сфери життя, прагнучи все контролювати, особливо у тоталітарних режимах. У таких умовах збройні сили також повністю інтегровані в політичну систему – їхня лояльність і функції визначаються правлячою ідеологією.

Водночас деполітизація може виступати як стратегія нейтралізації потенційно конфліктних тем. Її реалізують через технократичну риторику, апеляцію до «об'єктивної необхідності» або ринкової логіки. Так, деполітизація економіки у неоліберальному дискурсі подається як передача регулювання з політичного поля до «автономного» ринку. Проте ця нейтральність є уявною – за нею стоять конкретні інтереси й ідеологічні установки. Отже, політичне не зникає, а лише маскується під неpolітичне.

У контексті сучасних гібридних воєн та інформаційної агресії, політизація набуває нових форм, охоплюючи навіть такі сфери, як цифрова комунікація, алгоритми, мовна політика чи історична пам'ять. Усе це свідчить про постійну трансформацію політичного простору, в якому питання безпеки, ідентичності та контролю набувають вирішального значення. Відповідно, політизація та деполітизація перестають бути одновимірними процесами. Якщо раніше можна було умовно казати, що держава політизує, а громадянське суспільство намагається деполітизувати певні сфери, то тепер «...відбувається множинність процесів політизації / деполітизації одночасно...» [3]. Жоден актор не монополізує політизацію: питання можуть політизуватися знизу (через суспільні рухи, медіа, скандали) або згори (через рішення держави), і так само швидко можуть втрачати політичну значущість. «Політичне стає крихким і мінливим – те, що вважалося неpolітичним, може раптово політизуватися, і навпаки, колишня гаряча політична тема може стихнути» [3]. Наприклад, на першому етапі пандемія COVID-19 сприймалася як винятково медична проблема, але дуже швидко стала предметом політичних дебатів як в окремих країнах, так і в цілому світі. Політизація проявилася у розподілі вакцин, темпах вакцинації, недовірі до рішень Всесвітньої організації охорони здоров'я, маніпуляціях навколо так званих супротивників вакцинації на тлі появи і поширення «антивакцинаторських» кампаній. Водночас деполітизація відбувалася через спроби представити карантинні обмеження як «чисто технічні» й необхідні для виживання рішення, позбавлені ідеологічної складової. Або приклад з використанням криптовалюти. Питання регулювання криптовалют на початковому етапі залишалося поза політичним – це вважалося справою представників технічної галузі та інвесторів. Однак із часом, особливо після санкцій проти росії, криптовалюти стали інструментом обходу обмежень – і тоді почалася активна політизація цієї сфери. Водночас, у деяких країнах триває спроба деполітизувати питання криптовалюти, передаючи його під контроль фінансових або технологічних регуляторів без публічних дискусій. В свою чергу, після повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 р. країни ЄС активно приймали українських біженців, що розглядалося як гуманітарний, а не політичний жест. Проте, через певний час тема почала політизуватися з огляду на економічні труднощі певних

країн, конкуренцію на внутрішньому ринку праці, гострих дебатів щодо шляху інтеграції України до ЄС. Водночас, деполітизація проявляється шляхом технічного врегулювання – надання тимчасового захисту, цифрової реєстрації тощо, що переводить міграційну проблему у сферу європейської бюрократії.

Наведені приклади ілюструють контингентність політики: політизація не є раз і назавжди заданою – вона залежить від обставин, подій та суспільного резонансу. І варто погодитися з тим, що «...концепція політики як контингентності та пов'язана з нею символічна дихотомія «політизація/деполітизація» – це ключові риси політики рефлексивного Модерну. До цієї нової парадигми також належать ідеї «політичного суспільства» (М. Грефен), «субполітики» (У. Бек), «політики як дискурсу» (Ю. Габермас), принцип функціональної диференціації суспільства (Н. Луман) та концепція гегемонії (Ш. Муфф). Усі вони описують сучасне суспільство, де політика розосереджена, плюралістична і постійно рефлексує сама на себе» [3].

З огляду на положення, викладені вище, визначення політизації збройних сил можна уточнити як динамічний і контекстуальний процес, коли військова сфера стає ареною політичної комунікації та боротьби. Збройні сили самі по собі не мають наперед «даної» політичної ролі – їх залучення до політики залежить від того, чи перетинає військове питання поріг, після якого суспільство починає сприймати його як політичне. Іншими словами, збройні сили політизуються тоді, коли навколо них або всередині них виникає політичний конфлікт, дебат чи боротьба за владу, що може статися з різних причин:

1. Внутрішні рішення держави, коли відповідно до указів голови держави, надаються збройним силам особливі повноваження, або відбувається призначення лояльних генералів. Отже, така ситуація здатна політизувати збройні сили в очах суспільства, оскільки вони стають інструментом політики правлячої команди. Так, уряд Р. Ердогана активно усував вплив світської військової еліти, яка традиційно вважалася гарантом кемалістської ідеології. Призначення лояльних генералів, масштабні чистки в армії після спроби перевороту 2016 р. стало частиною процесу політизації війська [5], а збройні сили перестали бути «нейтральним» інститутом і були поставлені під контроль правлячої партії.

2. Громадянська активність та медіа, які спричинені скандалами у війську, питанням фінансування армії, розслідуванням корупції в оборонному секторі, здатні зробити збройні сили об'єктом палких публічних дискусій, тобто втягнути військо в політичний простір. В такому разі політизація йде «знизу» або ззовні, від суспільства, медіа, опозиції. Наприклад, в'єтнамська війна, під час якої, збройні сили США стали об'єктом масових протестів і антивоєнних рухів [6]. ЗМІ ілюстрували на своїх сторінках жорстокість війни, і суспільство поставило під сумнів легітимність самої участі США в конфлікті. І публічний тиск змусив політиків змінити позицію.

3. Війна чи криза безпеки автоматично підвищує політичну значущість збройних сил. Коли держава і суспільство стикається з агресією, роль військових стає центральною темою політики: стратегія оборони, воєнне керівництво, мирні перемовини стають політичними питаннями. Збройні сили отримують увагу як політичний інститут, і рішення щодо них стають об'єктом конкуренції різних політичних сил. Як от, кожна нова ескаляція між Ізраїлем і сектором Газа (наприклад, операція «Литий свинець» або події 2023 р.) одразу ж виводила збройні сили в центр політичних дискусій як щодо тактики, так і щодо етичності дій, цивільних жертв, стратегії безпеки [7]. Збройні сили в цих умовах не можуть бути аполітичними, їхні дії визначають політичні наративи, вибори та громадську думку в державі.

За парадигмою контингентності, такі процеси не є одноманітними або контрольованими єдиним актором. Політизація збройних сил може відбуватися одночасно на

різних рівнях і з різних боків. Наприклад, держава може прагнути деполітизувати збройні сили, запроваджуючи суворий аполітичний етикет для військових (щоб вони не виступали публічно з політичними заявами). Водночас частина суспільства може політизувати питання армії, вимагаючи звіту від військового командування чи використовуючи тему армії в передвиборчій боротьбі. Таким чином, «...не існує єдиного процесу, а є множина процесів...» [3], одні сили можуть намагатися «затягнути» збройні сили в політику, а інші – «втримати» її поза політикою. Така багатовекторність якраз і відповідає ситуації рефлексивного Модерну.

Крім того, контингентність означає непередбачуваність, і політизація збройних сил може стрімко зрости після певної події або змінитися залежно від контексту. Скажімо, в мирний час тема збройних сил може бути маргіальною (деполітизованою) – суспільство не обговорює детально військові справи. Але у випадку кризи або війни збройні сили швидко опиняються в центрі політики (політизується), і всі аспекти – від матеріального забезпечення до рішень генералів – стають предметом політичних оцінок. Згодом, після завершення кризи, політична увага може переміститися на інші питання, і військова сфера знов «відходить в тінь» (частково деполітизується). Така плинність відповідає тезі про «...крихкість, непостійність та плинність політичного...» [3] у сучасному суспільстві.

Парадигма контингентності дозволяє розширити і змінити традиційне бачення політизації збройних сил. Замість сприймати її лише як аномалію чи загрозу, пропонується розуміти політизацію як невід'ємну частину політичного життя, що може проявлятися у військовій сфері різними способами. Ключові зміни у підході такі:

1. Динамічність проти статичності. Традиційно мова йшла про «політизовані» чи «неполітизовані» збройні сили як про певний статичний стан. Натомість новий підхід дозволяє акцентуватися на процесі, коли рівень політизації може змінюватися з часом і обставинами, що переводить фокус із ярликів і стереотипів на аналіз процесів, і дозволяє відповісти на питання: як, коли і ким збройні сили політизуються або деполітизуються.

2. Множинність акторів. Раніше акцент був на державі (політичній владі) або самих військових як головних чинниках політизації. Парадигма контингентності дозволяє говорити про багато акторів (держава, партії, суспільні рухи, медіа, міжнародні сили), які можуть одночасно впливати на політичну роль збройних сил в певний час і в конкретних обставинах.

Контингентність додає до питань цивільно-військових відносин розуміння, що: по-перше, влада існує у багатьох формах і на різних рівнях у державних структурах, медіа, корпораціях, релігійних інституціях, громадських рухах, міжнародних організаціях, локальних громадах, і жоден з цих суб'єктів не має абсолютного контролю, натомість між ними відбувається постійна взаємодія, конкуренція чи навіть конфлікт; по-друге, у влади немає єдиного «центру», тобто, вона розпорошена серед багатьох акторів і проявляється через практики, норми, дискурси та взаємодії. Це особливо яскраво описував М. Фуко, підкреслюючи, що влада діє не лише згори донизу, а й у зворотному напрямку – через дисципліну, саморегуляцію, соціальні норми.

Традиційно «політизація збройних сил» мала негативну конотацію, як щось, що порушує демократичний принцип. Парадигма контингентності дозволяє розглянути «політизацію збройних сил» більш описовим процесом, ніж оціночним, оскільки політизація розглядається як факт політичного життя, який може мати як позитивні, так і негативні наслідки залежно від час і обставин. Наприклад, певна ступінь політичної участі військових у формуванні оборонної політики може бути потрібною під час війни, тоді як надмірна партійність в збройних силах є небажаною або, навіть, шкідливою. Такий підхід вимагає гнучкішого аналізу, а не автоматичного осуду.

Традиційний погляд намагався провести чітку межу між політикою і збройними силами – у рамках класичної ліберальної парадигми цивільний контроль розглядався як необхідна «стіна» між армією та політичною владою. Армія мала бути деполітизованою, підпорядкованою демократичним інститутам, але не залученою до прийняття політичних рішень. Така модель передбачала розподіл ролей: політики ухвалюють рішення, військові виконують накази. Ця ідея особливо закріпилася після Другої світової війни та в період Холодної війни, коли багато західних країн прагнули убезпечитися від військових переворотів та милітаризації влади.

Однак погляд з позицій контингентності (тобто залежності від конкретного контексту, обставин, подій) демонструє, що межа між політичним і військовим – умовна, динамічна і постійно порушується. У реальному житті збройні сили можуть виступати не лише як інструмент політики, а як її активний учасник або навіть самостійний політичний гравець. Така умовність підтверджується численними подіями, коли у кризових ситуаціях (наприклад, пандемія COVID-19 або стихійні лиха), збройні сили часто виконують функції, які виходять за рамки воєнного обов'язку (допомога населенню, логістика, контроль за дотриманням порядку) і таким чином, наближаються до політичного поля, або коли у країнах із хиткою демократією військові можуть навіть відігравати ключову роль у зміні режимів (наприклад, військові перевороти в М'янмі або Єгипті).

Відповідно, мова йде не про відмову від цивільного контролю, а про те, повна деполітизація – це ідеал, якого складно досягти в реальності, особливо в переломні моменти.

Таким чином, застосування концепції контингентності не заперечує важливість забезпечення цивільного контролю та стримування надмірної політизації збройних сил, що є ключовими елементами демократичного врядування. Водночас вона дозволяє подолати нормативно-ідеалістичні уявлення про стабільну межу між військовим і політичним полем, вказуючи на мінливу, контекстуальну природу цих відносин. Політизація збройних сил в цьому підході розглядається не як девіація чи виняток, а як контингентне явище, що виникає під впливом конкретних історичних, соціальних, безпекових або інформаційних обставин. Такий підхід сприяє глибшому аналізу динаміки цивільно-військових відносин і дозволяє враховувати багатфакторність процесів, у яких військо може не лише виконувати підпорядковану роль, а й ставати активним агентом політичної взаємодії, об'єктом суспільного впливу чи навіть носієм специфічного символічного капіталу в умовах війни чи кризи.

Список використаної літератури

1. Ільницька У. В. Армія і політика: моделі взаємодії в умовах різних політичних режимів. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». С. 205-211. URL: https://vlp.com.ua/files/36_2.pdf.
2. Петрушенко В.Л. Філософія: терміни і поняття. Навчальний енциклопедичний словник. Львів : Видавництво «Новий Світ – 2000». URL: <https://www.academia.edu/98472507/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A2%D0%98%D0%9D%D0%93%D0%95%D0%9D%D0%A2%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC>.
3. Шейко Ю. Концепт політики як контингентності. Науковий вісник Ужгородського університету. Політологія. Соціологія. Філософія. Випуск 17. 2014. С. 38–44. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/648/1/КОНЦЕПТ%20ПОЛІТИКИ%20ЯК%20КОНТИНГЕНТНОСТІ.pdf>.
4. Schmitt C. Der Begriff des Politischen. 8. Aufl. Berlin: Duncker und Humblot, 2009. 116 S.
5. Ердоган придумав, як посилити свій контроль на армією Туреччини. Український тиждень. 31 липня 2016. URL: <https://tyzhden.ua/erdohan-prydumav-iak-posylyty-svij-kontrol-nad-armiieiu-turechchyny/>.

6. Баррінджер М. Антивоєнних руз у Сполучених Штатах Америки. URL: <https://eustudiesweb.com/the-anti-war-movement-in-the-united-states/>.
7. Оборонна стратегія Ізраїлю та АОІ-доктрина, мобілізація та останні уроки. URL: <https://www.patreon.com/posts/oboronna-ta-aoi-91587827>.

THE DEFINITION OF «MILITARIZATION OF THE ARMED FORCES» AND THE IMPACT OF CONTINGENCY ON ITS UNDERSTANDING

Andrii Kokhanovskyi

*State Institution «Taras Shevchenko Luhansk National University»,
Department of Political Science and International Relations,
Ivana Banky Str., 3, 36000, Poltava, Ukraine*

This article analyzes the phenomenon of the politicization of the armed forces through the lens of the concept of contingency as a tool for understanding contemporary political processes. It offers an alternative perspective that frames the politicization of the military as a contingent process—that is, one shaped by historical, social, and contextual conditions. Rather than representing a fixed or anomalous state, politicization emerges when military institutions cross the «threshold of the political» due to public attention, political conflicts, decisions, or extraordinary events.

Within the framework of theoretical analysis, the notion of contingency is explored as a key feature of politics in the phase of reflexive modernity. In this context, the politicization of the armed forces is understood as the result of the interaction of multiple factors, including domestic political decisions, social movements, media dynamics, and external threats.

The article identifies several causes of military politicization: internal decisions of the state aimed at exerting control over the armed forces (e.g., appointment of loyal leadership); external public and media pressure that politicizes military-related issues (e.g., through scandals, corruption investigations, or protest movements); and external threats or wars that elevate the strategic and symbolic importance of the armed forces in the political agenda.

Special attention is paid to how the paradigm of contingency helps overcome the simplistic dichotomy of the armed forces as either politicized or apolitical institutions. Instead, the article advances the idea of the multiplicity of politicization and depoliticization processes, which may unfold simultaneously and in contradictory directions. For instance, while the state may attempt to preserve the neutrality of the military, civil society or political opposition may, conversely, seek to politicize it actively. As a result, the armed forces function not only as an object but also as a subject of political processes, particularly in times of war, crisis, or political transformation.

The contingency-based approach also allows for a more nuanced evaluation of politicization, which is not necessarily negative, as suggested by classical civil-military theories. In certain circumstances, political engagement or involvement of the armed forces may be necessary or even legitimate. At the same time, excessive partisanship, interference in electoral processes, or the use of the military for political repression pose serious threats to democratic governance. In this light, the politicization of the armed forces is a complex and multifaceted phenomenon that demands contextual analysis rather than purely normative judgment.

In conclusion, the article argues that the politicization of the armed forces should not be viewed merely as a deviation from democratic norms but as an integral component of political life: one that requires critical reflection in light of specific circumstances, temporal dynamics, societal sensitivity, and the hybrid nature of modern warfare. This perspective enables a reconsideration of entrenched assumptions and fosters the adaptation of scholarly concepts to the evolving realities of political processes.

Key words: armed forces, politicization of the military, contingency, civil-military relations.